

Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği

Prof. Dr. Mustafa UĞURLU*

Özet: Bugün Türk Dünyasında tarihî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan birçok Türk lehçesi veya yazı dili kullanılmaktadır. Bunlar, çeşitli yönlerden birbirlerinden az veya çok farklılık göstermektedir. Kelime hazinesi, bu bakımdan en dikkate değer kısmı teşkil etmektedir. Türk lehçelerinin kendilerine mahsus kelime hazineleri vardır. Ancak bu kelime hazineleri, belli bir oranda “temel lehçe” düzeyinde; bundan daha az bir oranda da “Genel Türkçe” düzeyinde birbiriyle örtüşürler. Türk lehçelerinin kelime hazinelerinin örtüşmesinde, kaynak bakımından aynı gruba girmenin yanı sıra, tarih boyunca toplulukların kendi aralarında kurdukları iktisadî, kültürel münasebetlerin ve dinî, siyasî yönlerden maruz kaldıkları yabancı etkilerin de önemli rolü vardır.

“Kelime eş değerliği” terimiyle, iki ayrı lehçede bulunan kelimelelerin birbirlerine “kavram alanı” bakımından denk olma durumu ifade edilmektedir. Türk lehçelerinin kelime hazinelerinin tam örtüşmemesi, kelime eş değerliği konusunun önemini arttırmaktadır. Çünkü Türk lehçeleri arasında yapılacak aktarmaların başarılı olabilmesi, “kaynak lehçe”deki bir kelimenin “hedef lehçe”deki eş değerinin bilinmesi ve kullanılmasına bağlıdır. Kelime eş değerliği yönünden; “bire bir”, “bire çok” ve “bire hiç” durumu söz konusudur. Başarılı bir aktarma için bilhassa, bir kelimeye birden fazla kelimenin eş değer olduğu duruma özen göstermek gerekir; zira böyle kelimeleri aktarırken hata yapma ihtimali yükselmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk lehçeleri, aktarma, kelime eş değerliği

* Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi / MUĞLA
ugurlu59@yahoo.de

Giriş

Türk lehçeleri¹ ve Kelime Hazinesi

Bugün Türk Dünyasında (“Turcia”) tahminlere göre yaklaşık yüz elli milyon insan yaşamaktadır. Bunların konuşma şekilleri, kendi içinde bir anlaşma birliği teşkil eden ve diğerinden çeşitli yönlerden ayrılan “dil alanları”nı, bir başka deyişle “lehçeleri” oluşturmaktadır. Asıl Türk kütlesinin yaşadığı sahalarda, dil alanlarının sınırları birbirinin içine girmiş vaziyettedir. Kaynak bakımından bu dil alanları; Uygurca, Bulgarca, Kıpçakça, Oğuzca gibi “temel lehçe”lere; bunlar da kendi aralarında birbirlerine farklı uzaklıktaki “ikincil lehçe”lere bölünmektedir.

Bu dil alanlarının bir kısmı, normlaştırılarak “yazı dili” hâline getirilmiştir; bir kısmı ise sadece konuşmada kullanılmaktadır. Yazı dili olanların bazıları, kendi topluluğunun “ikinci dili” durumuna düşerken bazıları işlenmiş, zengin bir edebî yazı dili hâline gelmiştir.

Türk lehçelerinin kendilerine mahsus kelime hazinesine sahiptir. Ancak bu kelimelerin önemli bir bölümü, temel lehçe düzeyinde; bundan daha az bir bölümü de “Genel Türkçe” düzeyinde birbiriyle örtüşür. Meselâ, Oğuzcaya dayanan Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinin; Kıpçakçaya dayanan Kazak ve Karakalpak Türkçelerinin kendi aralarındaki örtüşme oranları yüksek olmasına rağmen, bu dördünün örtüşen veya ortak olan kelimeleri söz konusu olduğunda bu oran düşmektedir. Bütün Türk lehçelerindeki örtüşen kelimelerin oranı ise daha da düşüktür.

Türk lehçelerinin kelime hazinesinin örtüşmesinde, kaynak bakımından aynı gruba girmenin yanı sıra, tarih boyunca toplulukların kendi aralarında kurdukları iktisadî, kültürel münasebetlerin ve dinî, siyasî yönlerden maruz kaldıkları yabancı etkilerin de önemli rolü vardır. Meselâ, kaynak bakımından aynı temel lehçeye dayanmayan Türkiye ve Özbek Türkçelerinin örtüşme oranını, tarihî ve sosyal sebeplerle kelime hazinesinde bulunan Arapça ve Farsça unsurlar yükseltmiştir. Yine, bir kültür muhiti olan Kazan ile İstanbul arasında Sovyetler Birliği öncesi dönemlerde gerçekleşen yoğun ilişkiler, Kazan-Tatar Türkçesine bir çok “Osmanlı unsurunu”nun girmesini sağlamış; bu durum, iki lehçenin birbirine benzeme oranını arttırmıştır. Ayrıca, Rus Çarlığı’nın ve Sovyetler Birliği’nin siyasî hâkimiyeti altında yaşamış Türk topluluklarının lehçelerinde bulunan Rusça unsurlar, bir miktar benzerlik sağlamaktadır.

Kelime Eş Değerliği

Bu çalışmada, “kelime eş değerliği” (“lexikalische Äquivalenz”) terimiyle, kaynak anlaşma birliğindeki bir “kelime”nin⁴ “kavram alanı”yla (“Wortfeld”)⁵ hedef anlaşma birliğindeki bir kelimenin kavram alanının birbirlerine “eş değer” veya “denk” olma durumu; bir başka deyişle birbiriyle “örtüşmesi” ifade edilmektedir. Bu terim ile “tam eş değerlik”in yanı sıra, “kabul edilebilir eş değerlik” de kastedilmektedir.

“Tam eş değerlik”; kaynak anlaşma birliğinde bir kelimenin bütünüyle, yani ses, düz anlam, çağrışım, metin türüne uygunluk, kullanım şekli vb. yönlerden, “hedef anlaşma birliği”nde bir eş değerinin (“formale, denotative, konnotative, textnormative, pragmatische usw. Äquivalenz”) olmasıyla mümkündür. İki ayrı anlaşma birliğinde sözlük karşılıkları aynı olan iki kelimenin, belirtilen yönlerden tamamen örtüşmesine “normal” şartlarda sıkça rastlanmaz. Bu husus, iki yabancı dili birbirine çevirirken de başlıca zorluğu teşkil etmektedir. İki dilin dayandığı kültürlerin farklı olması durumunda ise örtüşme, hemen hemen imkânsız hâle gelmektedir. Onun için iki dilin birbirine “gerçekten” çevrilemeyeceği fikri birçok araştırmacı tarafından benimsenmiştir⁶.

“Kabul edilebilir eş değerlik” ise, kaynak anlaşma birliğinde bir kelimenin hedef anlaşma birliğinde bir kelimeye düz anlamı; metin bağlamında kullanılışı, yarattığı etki vb. yönlerden benzer olma durumudur. Elbette, hedef anlaşma birliğinde seçilen kabul edilebilir eş değer kelime, çağrışım vb. yönlerden ne kadar kaynak anlaşma birliğindeki benzer olursa o kadar başarılı bir tercüme veya aktarma söz konusudur.

Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliliği

Türk lehçelerinin kendilerine mahsus kelime hazineleri, belli bir oranda temel lehçe düzeyinde; bundan daha az bir oranda da “Genel Türkçe” düzeyinde birbiriyle örtüşür. Türk lehçeleri arasındaki eş değer kelimeler, üç bölüme ayrılabilir:

Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede bir kelime eş değer olabilir:

1 ≡ 1

Kaynak lehçedeki bir kelimenin kavram alanıyla hedef lehçedeki bir kelimenin kavram alanı, tamamen veya kabul edilebilir bir şekilde örtüşebilir; bu durumda, “bire bir” eş değerlik söz konusudur. Bu tür kelimeler kendi aralarında aşağıdaki şekilde gruplanabilir:

a. Türk lehçeleri arasında eş değer olan kelimelerin pek azı; ses, anlam vb. yönlerden her bir Türk lehçesinde “aynı”dır⁷. Meselâ; Ttü. *at* ≡ Az. *at* ≡ Başk. *at* ≡ Kaz. *at* ≡ Kırg. *at* ≡ Özb. *at* ≡ Tat. *at* ≡ Türkm. *at* ≡ Uyg. *at* (LS: 32-33). Bu kelime görüleceği üzere, birçok Türk lehçesinde ses bakımından aynıdır; buna rağmen kavram, çağrışım, kullanım sıklığı vb. yönlerden tam değil, ancak kabul edilebilir bir örtüşme söz konusudur. Çünkü, bir Türkiyelinin *at*’tan anladığı ile, bu hayvanın etini yiyen, sütünü içen bir Kazak veya Kırgızın anladığı aynı değildir. Bir Kazak için bu kavramın çağrışımı *kazi*⁸, en lezzetli yemek iken, bir Türkiyeli için herhâlde⁹ tiksindirici bir şeydir. Yine, “atı alan Üsküdar’ı geçti” gibi bir metin üretimi, sadece Ttü. için söz konusudur. Kavram alanı yönünden örtüşen Ttü. *bir* “1” ≡ Az. *bir* ≡ Başk. *bir* ≡ Kaz. *bir* ≡ Kırg. *bir* ≡ Özb. *bir* ≡ Tat. *bir* ≡ Türkm. *bir* ≡ Uyg. *bir* (LS: 70-71) kelimesinin kullanım yönünden farkları vardır; meselâ Kırg.ndeki *bir miñ toğuz cüz* “1900” şeklinde kullanımı Ttü.nde yoktur.

b. Eş değer kelimelerin pek çoğu ise, aynı kaynaktan geldikleri hâlde zaman içinde belli ses değişikliklerine uğramışlardır. Anlam yönünden ise, kelimelere göre benzerliğin derecesi değişmektedir. Benzerlik oranı, bilhassa, sayılar gibi “sınırlı” anlamı olanlar arasında yüksektir. Bir başka deyişle, kavram alanları tam örtüşmeye çok yakındır. Örnek: Ttü. *beş* ≡ Az. *beş* ≡ Başk. *biş* ≡ Kaz. *bes* ≡ Kırg. *beş* ≡ Özb. *beş* ≡ Tat. *biş* ≡ Türkm. *beeş* ≡ Uyg. *bäş* (LS: 62-63).

Aşağıdaki örneklerde ise, anlam yönünden benzerliğin derecesi kelimedeki kelimeye ve lehçeden lehçeye değişmektedir: Ttü. *yıldız* ≡ Az. *ulduz* ≡ Kaz. *julduz* ≡ Kırg. *cıldız* ≡ Özb. *yulduz* ≡ Tat. *yoldız* ≡ Türkm. *yıldız* (LS: 988-989) kelimesinin, düz anlamı birçok Türk lehçesinde ortak olmasına rağmen, yan anlamları veya çağrışımları ortak olmayabilir: Ttü.nde *yıldız* kelimesinin, İngilizce *star* kelimesinden aktarılan “sinema ve müzikhol sanatçısı” anlamı¹⁰; televole programı gibi çağrışımları diğer lehçelerde bulunmayabilir.

Tek başlarına bire bir eş değer olan kelimelerin, bir araya gelmeleri durumunda eş değerlik kalmayabilir: Meselâ; Ttü. *yol* ≡ Az. *yol* ≡ Başk. *yul* ≡ Kaz. *jol* ≡ Kırg. *col* ≡ Özb. *vol* ≡ Tat. *yul* ≡ Türkm. *yool* ≡ Uyg. *yol* (LS: 992-993); Ttü. *baş* ≡ Az. *baş* ≡ Başk. *baş* ≡ Kaz. *bas* ≡ Kırg. *baş* ≡ Özb. *bâş* ≡ Tat. *baş* ≡ Türkm. *baş* ≡ Uyg. *baş*; Ttü. *başla-* ≡ Az. *başla-* ≡ Başk. *başla-* ≡ Kaz. *basta-* ≡ Kırg. *başta-* ≡ Özb. *bâşlä-* ≡ Tat. *başla-* ≡ Türkm. *başla-* ≡ Uyg. *başli-* (LS: 52-53; 54-55) kelimeleri birçok lehçede ortaktır. Ancak, Kırg.ndeki *col başta-* “kılavuzluk etmek” (Taymas 1994 a: 96) veya Kaz.ndeki *jol bastavşı* “kılavuz” şekli Ttü.nde kullanılmamaktadır (LS: 474). Ttü. *ağaç* ≡ Az. *ağac* ≡

Başk. *ağas* ≡ Kaz. *ağaş* ≡ Kırg. *cığaç* ≡ Tat. *ağaç* ≡ Türkm. *ağaç* ≡ Uyg. *yağaç* (LS: 8-9); Ttü. *usta* ≡ Az. *usta* ≡ Başk. *osta* ≡ Kaz. *usta* ≡ Kırg. *usta* ≡ Özb. *ustā* ≡ Tat. *osta* ≡ Türkm. *ussa* ≡ Uyg. *usta* (LS: 918-919) kelimeleri ortak olmasına rağmen, Kırg. *cığaç usta* ve Türkm. *ağaç ussası* kelimeleri Ttü.nde “dülger” veya “marangoz” kelimelerine eş değerdir (LS: 194-195; 560-561).

c. Ses ve yapı bakımından birbiriyle ilgisi olmayan, ayrı kaynaklardan gelen kelimeler de eş değer olabilir: Meselâ; Ttü. *baş örtüsü* kelimesine, Kaz. *oramal* ≡ Kırg. *oromol* ≡ *cooluk* (LS: 54) eş değerdir; ancak bir Türkiyelinin “üniversite”yle bağlantılı çağrışımları bir Kazak veya Kırgız Türkü için söz konusu değildir. Yine, Ttü. *sincap* kelimesinin, Kaz. *tiyin* ≡ Kırg. *tyın* eş değeridir (LS: 782). Bu kelime aynı zamanda, “kuruş” karşılığında para birimini ifade eder (Oraltay 1984: 271; Taymas 1994 b: 735); dolayısıyla “sincap”tan farklı çağrışımları vardır. Ttü. *bardak* ≡ Kaz. *stakan* kelimeleri, kabul edilebilir eş değerdir (LS: 50); ancak bir Türkiyelinin “(küçük) çay bardağı” tasavvuru, bir Kazak Türkünde yoktur; bk. diğer örnekler: Ttü. *sinek* ≡ Kaz. *şıbn* (LS: 782); Ttü. *yemek* ≡ Kırg. *tamak* ≡ Özb. *âvkat* ≡ Türkm. *nahar* (LS: 988-982).

Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede birden fazla kelime eş değer olabilir: 1 ≡ 1ⁿ

Kaynak lehçedeki bir kelimenin kavram alanını, hedef lehçede bir değil, ancak birden fazla kelimenin kavram alanı, tamamen veya kabul edilebilir bir şekilde örtebilir; bu durumda, “bire çok” eş değerlik söz konusudur. Bu tür kelimeler kendi aralarında aşağıdaki şekilde gruplanabilir:

a. Kaynak lehçedeki bir kelimenin, ses ve yapı bakımından aynı olan veya lehçeler arasındaki düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği bilinen şekli, hedef lehçede bulunabilir. Ancak bu iki kelimenin kavram alanları birbiriyle az bir oranda örtüşebilir. Burada, yukarıda belirtilen kabul edilebilir bir örtüşme de söz konusu değildir. Bire bir eş değer gibi gözükmelerine rağmen kavram alanları bakımından az bir oranda örtüşen kelimeler “yarım yalancı eş değer kelimeler”dir¹¹. Dolayısıyla, bu tür kelimelerde, kaynak lehçedeki kelimenin örtülme kavram alanı için, hedef lehçede en azından başka bir kelime daha kullanılmak durumundadır. Mesela; Kaz. *kol* ≡ Kırg. *kol* ≡ Özb. *kol* kelimesinin kavram alanını, Ttü.nde *kol* + *el*¹² kelimelerinin kavram alanları birlikte örtmektedir (LS: 208-209; 492-493). Ttü.nde *bin-* fiilinin kavram alanı ise, Kırg.nde hayvan için *min-* + vasıta için *otur-* fiilleri tarafından örtülmektedir (LS: 70-71)¹³. Ttü.nde *evlen-* fiilinin kavram alanı ise, erkek için Kırg.

üylön- ≡ Özb. *üylän-* ≡ Tat. *öylän-* ≡ Türkm. *öylen-*; kadın için Kırg. *erge tiy-* ≡ Özb. *turmuşgä çık-* ≡ Tat. *kiyävögä çık-* ≡ Türkm. *durmuşa çık-* fiilleri tarafından örtülmektedir (LS: 228-229). Kırg.nde *cün* kelimesinin kavram alanı, Ttü.nde *yün*¹⁴ + *yapağı*¹⁵ tarafından örtülmektedir (LS: 1000; 964); burada, bire iki eş değerliği söz konusudur.

Ttü.nde *kardeş*, “aynı ana babadan doğmuş, veya ana babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı”dır (TS: 1214). Bu kelimenin, lehçeler arasındaki düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği bilinen şekli, Kaz.nde *karındaş* ve Kırg.nde *karındaş* olarak kullanılmaktadır. Ancak bu kelime, Ttü.ndeki kelimenin kavram alanının ancak bir kısmını örtebilmektedir. Çünkü, Kırg.nde *karındaş* “küçük kız kardeş” (Taymas 1994 b: 409) demektir; yani yarım yalancı eş değerdir. Kırg.nde bundan başka en azından üç kelime daha kullanılmak durumundadır; *ece* “büyük kız kardeş” (Taymas 1994 a: 321); *ini* “küçük erkek kardeş” ve *ağa* “büyük erkek kardeş” (Taymas 1994 a: 369; 9)¹⁶. Burada bire dört eş değerliği söz konusudur.

b. Ses ve yapı bakımından birbiriyle ilgisi olmayan, ayrı kaynaklardan gelen kelimeler arasında da bire çok eş değerlik olabilir: Meselâ; Ttü.nde *gebe* kelimesiyle “karnında yavru bulunan kadın veya hayvan” kastedilmektedir; bk. TS: 822. Ancak bunun kavram alanı, Kaz.nde insan için *jükti* ≡ *eki kabat* ≡ *ayağı avır* + hayvan için *buvaz* kelimeleri olmak üzere en az iki kelime tarafından örtülmektedir (LS: 258). Ttü.nde *olgun*¹⁷ kelimesi, hem insan hem de meyveler için kullanılmaktadır; bk. TS: 1679. Buna, Kırg.nde ise insan için *cevilgen* + meyve için *bışkan* kelimeleri karşılık gelmektedir (LS: 660). Ttü.nde *göbek* kelimesine karşılık Kırg.nde “karnın ortasında bulunan çukurluk” anlamında *kindik*; “yağ bağlamış şişman karnı” anlamında *çoñ kursak* kullanılmaktadır (TS: 862; LS: 276); burada bire iki eş değerliği söz konusudur.

Ttü.nde *dön-* fiilinin kavram alanı, Kırg.nde “bir şeyin etrafında dönmek” için *aylan-* + “geri dönmek” için *kayt-* + “bir yere dönmek” için *burul-* (LS: 188) olmak üzere en az üç kelime tarafından örtülmektedir; burada bire üç eş değerliği söz konusudur.

Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede hiç bir kelime eş değer olmayabilir: 1 ≡ Ø

Kaynak lehçedeki bir kelimenin kavram alanını, hedef lehçede hiç bir kelimenin kavram alanı kabul edilebilir bir şekilde örtmeyebilir. Bu durumda “bire hiç” eş değerlik söz konusudur. Bunlar genellikle, kaynak lehçeyi konuşan topluluğun, kendine has kültürünü yansıtan kelimelerdir. Kaynak lehçedeki bir

kelimenin hedef lehçede kabul edilebilir eş değerinin olmadığı durumlarda aktarma yapılırken; ya kelime aynen alınarak dipnot vb. şekilde açıklanabilir; ya da anlamına göre aktarılabilir¹⁸.

Kaz.nde *dombıra*¹⁹, kelimesinin Ttü.nde eş değeri yoktur; Ttü.nde kullanılan *bağlama*²⁰ kelimesinin de Kaz.nde eş değeri yoktur. Türkiyelilerin yakından tanıdığı *karnı yarık*, Kırg.nde ancak *baklacan tamağı* “patlıcan yemeği” olarak tarif edilebilmektedir (LS: 444). Deniz kültürü zayıf olan bir Özbek Türkü için, Ttü. *korsan*, ancak *karâkçi* “haydut”; *mayo*²¹ ise, *çomiliş için kiyilädigän kiyim* “yıkamak için giyilen elbise” olabilmektedir (LS: 500; 324; 566).

Sonuç

Sonuç olarak şöyle denebilir: Her bir Türk lehçesinin, kendisine mahsus kelime hazinesi vardır; birinden diğerine başarılı bir aktarma yapmak, kaynak lehçedeki bir kelimenin hedef lehçedeki eş değerinin bilinmesiyle mümkündür. Kelime eş değerliği yönünden şu üç durum söz konusudur:

- a. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede bir kelime eş değer olabilir.
- b. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede birden fazla kelime eş değer olabilir.
- c. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede hiç bir kelime eş değer olmayabilir.

Başarılı bir aktarma için bilhassa, bir kelimeye birden fazla kelimenin eş değer olduğu duruma özen göstermek gerekir; zira böyle kelimeleri aktarırken hata yapma ihtimali yükselmektedir.

Kaynaklar

- AKSAN, D. (1978²), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi -Ana Çizgileriyle-*, (=Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 217), Ankara.
- AKSAN, D. (1982), *Her Yönüyle Dil -Ana Çizgileriyle Dilbilim- III*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 439), Ankara.
- ARAT, R. R.- A. Temir (1976), “Türk Şivelerinin Tasnifi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, (= Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 45), Ankara, s. 305-327.
- BUßMANN, H. (1983), *Lexicon der Sprachwissenschaft*, (=Kröners Taschenausgabe 452), Stuttgart.
- ERCILASUN, A. B. (1993 a), “Türk Dünyasının Dil Birliği Mes’esi”, *Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler*, (= Akçağ Yayınları 93), Ankara, s. 65-75.

- ERCILASUN, A. B. (1993 b), “Türk Lehçelerinin Anlaşılmasında Dikkat Edilecek Noktalar”, *Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler*, (= Akçağ Yayınları 93), Ankara, s. 76-99.
- JOHANSON, L. (1993), “Zur Geltung türkischer Schriftsprachen und Schriftsysteme”, *Türk Kültürü Araştırmaları* 30, s. 165-178.
- KOLLER, W. (1987³), *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, (=Quelle und Meyer, Uni-Taschenbücher 189), Heidelberg-Wiesbaden.
- LS = ERCILASUN, A. B. ve diğerleri (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, (= Kültür Bakanlığı Yayınları 1371), Ankara.
- ORALTAY, H. ve diğerleri [Çeviren] (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, (= Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları 8), İstanbul.
- RESULOV, A. (1995), “Akraba Diller ve “Yalancı Eş Değerler” Sorunu”, *Türk Dili* 524 (Ağustos 1995), s. 916-924.
- TAYMAS, A. [Çeviren] (1994 a), *Kırgız Sözlüğü I*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 93), Ankara.
- TAYMAS, A. [Çeviren] (1994³ b), *Kırgız Sözlüğü II*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 121), Ankara.
- TEKİN, T. (1991), “A New Classification of the Turkic Languages”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 1991, s. 5-18.
- TS = PARLATIR, İ. ve diğerleri (1998⁹), *Türkçe Sözlük*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 549), Ankara.

Ek

- LS = ERCILASUN, Ahmet Bican - Alaeddin Mehmedoğlu ALİYEV - Almas ŞAYHULOVA - Erden Zadaulı KAJIBEK - Kadıralı KONKOBAY UULU - Berdak YUSUF - Cebarmehmet GÖKLENOV - Valeriy Uyguroğlu MAHPİR - Ali ÇEÇENOV (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, (= Kültür Bakanlığı Yayınları 1371), Ankara.
- ORALTAY, Hasan - Nuri YÜCE - Saadet PINAR [Çeviren] (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, (= Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları 8), İstanbul.
- TS = PARLATIR, İsmail - Nevzat GÖZAYDIN - Hamza Zülfikar - Tezcan AKSU - Seyfullah TÜRKMEN - Yaşar YILMAZ (1998⁹), *Türkçe Sözlük*, (=Türk Dil Kurumu Yayınları 549), Ankara.

Açıklamalar

1. Krş. “Türk dilleri; Türk şiveleri; Tyurskie yazıki; Türksprachen; Turkic languages”.
2. Türk lehçelerinin coğrafi konumlarını, fonetik ve etnik vb. yönlerini dikkate alarak yapılan birçok tasnif denemesi vardır; meselâ bk. Arat 1976 ve Tekin 1991.
3. Bir “dil alanı”, yani “lehçe”nin kullanım alanı ile kendisini temsil eden yazı dilinin kullanım alanı, birçok durumda örtüşmemektedir. Ayrıca, Sovyetler Birliği zamanında meydana getirilen yazı dillerinin, adını taşıdığı lehçeleri ne ölçüde temsil ettiği tartışmalı bir konudur; bk. Ercilasun 1993 a ve Johanson 1993.
4. Bu çalışmada “kelime” (“Wort”) terimi; ses dizgesi, kavram, mahiyet bilgisi, çağrışımları vb. yönlerini kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Bu çalışmanın konusu olmadığı için burada tartışmalara değinilmeyecektir; bk. “Wort” (Bußmann 1983: 585); “kelime” Aksan 1978: 32 vd. Ayrıca, “kavram”, “varlık”, “ses dizgesi” ilişkileri ve bunlarla ilgili farklı terimler için bk. Aksan 1978: 17 vd.
5. Bk. Almanca “Bedeutungsfeld, lexikalisches Feld, Sinnbezirk”; İngilizce “lexical / semantic field” (Bußmann 1983: 589).
6. Bu görüşü savunanlardan W. von Humboldt; “Alles Übersetzen scheint mir schlechterdings ein Versuch zur Auflösung einer unmöglichen Aufgabe” demektedir; bk. Koller 1987: 134 vd.
7. Krş. Ercilasun 1993 b: 90 vd.
8. Bk. “kazi: atın kaburga kısmı ve yağlı etinden yapılan sucuk” (Oraltay 1984: 154).
9. Burada, at keserken görevlilerce “yakalanan” Türkiyeli sucuk üreticilerinin, gazete haberlerine konu olması hatırlanabilir.
10. Bk. TS: 2449.
11. Krş.: “göreceli yalancı eş değerler” (Resulov 1995: 921). Bunlardan başka, Türk lehçeleri arasında “tam yalancı eş değer kelimeler” de vardır. Bunlar, ses ve yapı bakımından aynı veya lehçeler arasındaki düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği bilinen, ancak kavram alanları bakımından hiç örtüşmeyen kelimelerdir. Ayrıca, aynı kaynaktan gelmeyen sesteş (“Homonym”) kelimeler de buraya dahil edilebilir. Bu tür kelimelerde bir “eş değerlik”ten söz edilemez. Meselâ, Ttü. *koş-* x Uyg. *koş-* “eklemek” = Kaz. *kos-* (LS: 206; 207); Ttü. *düşün-* x Türkm. *düşün-* “anlamak” = Kırg. *tüşün-* = Kaz. *tüşin-* (LS: 22; 23).
12. “el: “kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü” (TS: 687),
13. Krş. Ttü. *otur-* = Kırg. *otur-* (LS: 666; 667),

14. “*yün*: “güzün kırkılan koyun tüyü (TS: 2480),
15. “*yapağı*: “ilkbaharda kırkılan koyun tüyü (TS: 2387),
16. Bu kelimelerin *tuuğan*, *bir tuuğan* vb. varyantları bulunması bu durumu değiştirmez; bk. LS: 440; (Taymas 1994 b: 765).
17. Krş. Ttü. *ol-* = Kırg. *bol-* (LS: 660).
18. Bk.: “*çeviri öğeler*”; “II. Cihan Savaşı sırasında Sir W. Churchill’in doğu bloku ülkeleri için kullandığı *Demirperde* (İng. *iron curtain*) deyimini hemen birçok dile çevrilmiş ve yerleşmiştir” (Aksan 1982: 35 vd.).
19. “*dombıra*: Kazak Türklerinin millî müzik aleti” (Oraltay 1984: 68).
20. “*bağlama*: 3. Üç çift telli olan ve mızrapla çalınan bir saz “ (TS: 196).
- “*mayo*: Fr. maillot. Genellikle denize girerken ten üzerine giyilen, vücudun gerekli kısımlarını sıkıca örten giysi “ (TS: 1519).

Lexical Equivalence Between the Turkic Languages

Prof. Dr. Mustafa UĞURLU[⊗]

Abstract: Today there is a great number of Turkic languages or literary languages that arose out of historical and political reasons in the Turkish world. These languages demonstrate differences from each other in terms of various aspects and vocabulary is the most significant area in this respect. The Turkish dialects have vocabularies peculiar to them. However, these vocabularies correspond to some extent on the level of “primary branch” and to a lesser degree on “Common Turkish.” Belonging to the same branch of languages plays a great role in the correspondence of vocabularies of Turkic languages as well as their economical and cultural relations with each other and religious and political influences from outside. By the term “lexical equivalence,” we mean the correspondence of the words in two different languages with regard to their “semantic field.” The fact that the vocabularies of Turkic do not fully correspond increases the importance of the issue of lexical equivalence. The reason for this is that the success of the translations among Turkic languages depends on knowing and using the equivalent word of the “source language” in the “target language.” In the context of lexical equivalence, the relationships of “one-to-one,” “one-to-many” and “one-to-none” are observed. For a successful translation, especially “one-to-many” relationship should be paid due attention, otherwise the possibility of making a mistake in translating such words increases.

Key Words: Turkic languages, translation, lexical equivalence

[⊗] Muğla University, Faculty of Arts and Science / MUĞLA
ugurlu59@yahoo.de

Лексический Эквивалент Между Тюркскими Диалектами

Мустафа УГУРЛУ, Проф. Др.*

Резюме: В настоящее время в тюркском мире употребляется большое количество тюркских диалектов или письменных языков, которые образовались в результате исторических и политических причин. Они отличаются друг от друга в той или иной степени. Поэтому лексический состав этих языков является наиболее важной частью. У тюркских языков есть свои особые лексиконы. Однако эти лексиконы в определенной степени совпадают друг с другом на уровне “первоначального диалекта” и в меньшей степени - на уровне “общетюркского”. В совпадении лексиконов тюркских диалектов большую роль играет как принадлежность к общей языковой группе, так и развитие экономических, культурных отношений между ними, а также роль инородных влияний в религиозном и политическом аспекте. Термин “лексический эквивалент” означает совпадение слов в двух отдельных диалектах с точки зрения “сферы значения”. Неполное совпадение лексиконов тюркских диалектов увеличивает значение темы лексического эквивалента. Потому что для успешного перевода между тюркскими диалектами необходимо знание и употребление эквивалента “диалекта-источника” в “диалекте-цели”. С точки зрения лексического эквивалента можно говорить о случаях “один к одному”, “большинство к одному” и “ничего к одному”. Для удачного перевода нужно учитывать случаи более одного эквивалента к одному слову. Потому что при переводе именно таких слов возможность ошибиться увеличивается.

Ключевые слова: тюркские диалекты, перевод, лексический эквивалент

* Муглинский Университет, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук —МУГЛА
ugurlu59@yahoo.de